

Anna Bielecka

HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ ZMAGAŃ KOBIET IRACKICH O RÓWNOUPRAWNIENIE

Choć początki politycznych zmaganiań kobiet z terenów Mezopotamii można odnaleźć wcześniej, niniejszy artykuł przyjmuje cezurę jaką jest początek państwa Irak, którego granice zostały wytyczone na mapie Bliskiego Wschodu po upadku Imperium Otomańskiego i zlikwidowaniu mandatowego systemu Ligii Narodów. Podległe brytyjskiej kontroli wilajety Mosul, Basra i Bagdad zostały arbitralnie złączone w całość i w 1921 roku utworzyły nową jednostkę państwową pod rządami króla Fajsala z dynastii Haszymidów (Dziekan 2002: 144). Tak powstało państwo, które do dziś stanowi wieloetniczną, wielokulturową i wieloreligijną mozaikę.

Artykuł ma na celu przedstawienie charakterystyki ruchu kobiecego w Iraku, jego historii oraz współczesnych działań podejmowanych przez organizacje kobiece w obliczu uwarunkowań politycznych i społecznych. Od okresu przebudzenia i nacjonalizmu, jak Ellen Fleischmann nazywa inicjatywy kobiece podejmowane na Bliskim Wschodzie w pierwszej połowie XX wieku (za Efrati 2004: 154) poprzez rządy porewolucyjnego przywódcy Kassema, socjalizm partii Baas i dyktaturę Saddama Husajna przechodzę do omówienia obecnej sytuacji kobiet w postsaddamowskim Iraku. Zwracam również uwagę, zaznaczając ideologiczne zróżnicowanie poszczególnych grup, na udział kobiet w demokratycznej rekonstrukcji państwa oraz procesie budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Rozwój ruchu kobiecego na Bliskim Wschodzie, także w Iraku, został zainicjowany przez intelektualną i społeczną działalność mężczyzn. Za ojca feminizmu arabskiego uznaje się Kasima Amina, który żył na przełomie XIX i XX wieku (Efrati 2004: 155). Zarówno Amin, jak i współcześni

jemu myśliciele, poeci Dżamil Sidqi al-Zahawi i Maruf al-Rusawi, zapoczątkowali publiczną debatę kwestionującą słuszność tradycyjnego podziału ról kobiet i mężczyzn w społeczeństwie. Nawoływali do zmiany prawodawstwa, szczególnie dotyczącego małżeństwa, dziedziczenia i rozwodów. Występowali przeciwko nakazowi noszenia welonów, odosobnienia kobiet, aranżowanym i poligamicznym małżeństwom. W kontekście przemian modernizacyjnych opowiadali się za edukacją kobiet, argumentując, że społeczeństwo wykluczające połowę swoich obywateli (czyli kobiety) nie ma szans na rozwój. W dużej mierze dzięki tym zabiegom w 1899 roku powstała w Bagdadzie pierwsza szkoła dla dziewcząt, w której uczyło się 95 uczennic (por. Efrati 2004).

Błędem byłoby jednak sądzić, że w pierwszym etapie ruchu feministycznego zabrakło kobiet. Pionierki działalności politycznej wywodziły się z potężnych irackich rodzin, wśród których najszlachetniejszą była rodzina szejka Ahmada al-Shaikh Daud, związanego z religijnym stowarzyszeniem Nakszbandi. Sam Daud sprawował urząd ministra do spraw religii oraz był członkiem irackiego parlamentu w latach dwudziestych XX wieku. Miał opinię liberalnego i wykształconego przywódcy religijnego. Jego córka, Sabiha al-Shaikh Daud, w 1936 roku została pierwszą kobietą, która podjęła naukę w Irackiej Szkole Prawa. Matka Sabihy, żona szejka, Kaima Sultan Hamida, zaangażowała się w działalność polityczną, mimo ograniczeń dotyczących uczestnictwa kobiet w życiu publicznym. Ponieważ nie mogła głosować, wpływała na proces polityczny poprzez prywatne koneksje, bezpośrednie spotkania z parlamentarzystami, a nawet negocjacje za pośrednictwem telefonu (por. Efrati 2004). Specyfiką początków ruchu feministycznego w Iraku było skupienie wysiłków działaczek i działaczy na walce o prawo kobiet do edukacji. Początkowo zaangażowanie koncentrowało się na organizowaniu prywatnych kółek i szkół, które były fundowane, administrowane i często prowadzone przez prominentne irackie kobiety. W 1918 roku w Bagdadzie powstała pierwsza iracka prywatna szkoła dla dziewcząt, założona przez nauczycielkę Zahrę Khidir. Stopniowo kobiety zaczęły domagać się od państwa wprowadzenia powszechnego obowiązku szkolnego dla obu płci. Aktywnością na tym polu wyróżniała się wspomniana już Kaima Sultan Hamida, a także Gertruda Bell, pełniąca funkcję sekretarz brytyjskiego komisarza w Iraku. Kiedy państwowa szkoła została otworzona w 1920 roku, pierwszymi uczennicami były córki tych właśnie kobiet.

Lata dwudzieste to okres rozkwitu organizacji kobiecych. Za pierwszą z nich uznaje się Klub Przebudzenia Kobiet (Nadi al-Nahda al-Nisaiyya),

utworzony w 1923 roku jako stowarzyszenie świeckie otwarte dla wszystkich kobiet. Przewodniczącą tej organizacji była Asma al-Zahawi, a ogólna liczba członkiń sięgała sześćdziesięciu. Wśród celów, jakie stawiała sobie organizacja, były przede wszystkim przedsięwzięcia edukacyjne (szkoły sżycia, nauka pisania i czytania, kursy opieki nad dziećmi i prac domowych) oraz rozwój świadomości kobiet i dziewcząt. Spotkania Klubu odbywały się w prywatnych domach, a działalność opłacana była ze składek członkiń. Cechą charakterystyczną pierwszych związków kobiecych na Bliskim Wschodzie był ich elitarny charakter. Do klubów należały arystokratki, kobiety z bogatych rodzin, żony prominentnych polityków. Jednym z zarzutów wobec ich działalności było pomijanie problematyki nierówności społecznych. Fakt istnienia składek członkowskich wykluczał z uczestnictwa grono kobiet z klas niższych (por. Efrati 2004). Mimo przychylności króla Fajsala i jego żony program Klubu i jego działalność nie zyskały sobie poparcia konserwatywnej części władz państwowych. Klub w konsekwencji zamknięto. Należy wspomnieć także o innych inicjatywach w Iraku, stowarzyszeniach misyjnych i charytatywnych, takich jak Klub Naukowy Misji Pani Staud (1926 rok) i Stowarzyszenie Charytatywne Kobiet Żydowskich (1927 rok) (Efrati 2004: 162).

Kolejną cechą etapu „przebudzenia”, ściśle powiązaną z pojawieniem się intelektualnej debaty feministycznej, był rozwój prasy kobiecej. Pierwszy w Iraku magazyn kobiecy, *Layla*, pojawił się w październiku 1923 roku dzięki staraniom Pauliny Hassun, Palestynki zamieszkałej w Iraku. Według zamysłu redakcji magazyn miał na celu przyczynić się do uświadamiania kobiet irackich. Promował edukację, publikował artykuły członkiń Klubu Przebudzenia Kobiet, relacjonował rozwój sprawy kobiecej w regionie. Redakcja realizowała konkretne cele polityczne: starano się wpływać na irackie Zgromadzenie Narodowe, aby uchwalane przez nie prawo respektowało demokratyczne prawa obywaterek. Niewiele wiadomo o nakładzie i dystrybucji pisma, jednak z pewnością docierało ono także poza granice Iraku. *Layla* wychodziła przez dwa lata i była jedynym poświęconym tematyce kobiecej wydawnictwem w latach dwudziestych w Iraku. Więcej tytułów prasy kobiecej pojawiło się w latach trzydziestych i czterdziestych, a kobiety były ich właścicielkami, wydawczyniami i dziennikarkami.

Myśl narodowa przewijała się i łączyła nierozzerwalnie z procesem budzenia się świadomości feministycznej na Bliskim Wschodzie (por. Fleischmann 1999, za Efrati 2004). Nie inaczej było w Iraku, gdzie walka narodowowyzwoleńcza stanowiła ważny element działalności kobiet.

Kobiety brały czynny udział w demonstracjach w Bagdadzie w 1920 roku przeciwko okupacji brytyjskiej, organizowały zbiórki funduszy, pisały apele do władz, a nawet angażowały się w walkę zbrojną. W ten sposób nacjonalizm przyczynił się do politycznej aktywizacji kobiet. Z drugiej strony, dyskurs narodowy stał się środkiem legitymizacji nowych ról kobiet w życiu publicznym. Postulaty edukacji i uznania demokratycznych praw kobiet, jako obywaterek, uzasadniane były koniecznością budowania nowoczesnego narodu, który zakłada uczestnictwo wszystkich jego członków. Nacjonalizm legitymizował ruch kobiecy, który, dzięki temu, nie prezentował się jako zagrożenie dla patriarchalnej struktury społecznej. Kobiety walczyły zatem nie przeciwko mężczyznom, a razem z nimi przeciwko wspólnemu wrogowi – imperializmowi.

Wysiłek włożony w walkę polityczną nie przyniósł oczekiwanych efektów w zakresie regulacji prawnych. Konstytucja Królestwa Iraku z 1925 roku nie przyznawała kobietom czynnego ani biernego prawa wyborczego (por. art. 36 i art. 42 konstytucji, *Constitution of the Kingdom of Iraq 1925*). Irak, jak pisze Noga Efrati, może zostać dodany do listy państw, w których nacjonalizm zdradził kobiety (2004: 165). Jednak ich wzmożona aktywność przyniosła owoce w postaci dalszego rozwoju instytucjonalnego ruchu feministycznego oraz społeczeństwa obywatelskiego w Iraku. Lata trzydzieste i czterdzieste charakteryzuje rozkwit kobiecych organizacji charytatywnych, a także początki kobiecych oddziałów w organizacjach międzynarodowych (np. w Czerwonym Krzyżu w 1932 roku). Te organizacje zajmowały się głównie pomocą upośledzonym, sierotom, biednym, uchodźcom z Palestyny. Uczono pisanie i czytania oraz innych umiejętności przydatnych do pracy zarobkowej.

Pierwsze niezależne stowarzyszenia o charakterze polityczno-feministycznym utworzone zostały w latach czterdziestych. Liga Kobiet Przeciwko Nazizmowi i Faszyzmowi (która zmieniła nazwę na Towarzystwo Liga Kobiet) pod przywództwem Afify Rauf powstała w 1943 roku i stawiała sobie za cel walkę o wartości demokratyczne (por. Efrati 2004). W 1947 roku Towarzystwo rozpoczęło wydawanie magazynu *Wyzwolenie kobiet* (Tarh al-Mara), które wkrótce jednak zostało zamknięte przez rząd. Oficjalnym powodem było wykroczenie autorek magazynu poza ramy tematyczne przydzielone w licencji.

Jedną z ważniejszych organizacji kobiecych na Bliskim Wschodzie była Unia Kobiet Irackich. Bodźcem dla jej utworzenia stała się kairska konferencja

kobiet w 1944 roku¹. Rezultatem konferencji było zjednoczenie ruchu feministycznego w Iraku, a Unia była wyrazem gotowości do wspólnych działań. W jej skład weszły między innymi: kobiece oddziały Czerwonego Krzyża oraz Towarzystwo Liga Kobiet. Działalność Unii przerosła zakresem działalności wszystkich poprzedniczek. Oprócz standardowej aktywności edukacyjnej i społecznej, Unia postawiła sobie za cel integrację ogólnoarabskiego ruchu kobiecego. Przedstawicielki Unii nawiązały współpracę w regionie, wspierały zmagania kobiet w Palestynie i Syrii, a także reprezentowały Irak na międzynarodowych konferencjach o tematyce kobiecej. O sile Unii świadczy otwartość i odwaga, z jaką podejmowała pracę na rzecz politycznej emancypacji kobiet, mimo ścisłej kontroli i nadzoru ze strony irackiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Dzięki Unii doszło w Iraku do zdelegalizowania prostytucji. Oficjalnie domagano się od parlamentu rewizji prawa rodzinnego, a konkretnie wprowadzenia restrykcyjnych zapisów dotyczących rozwodów oraz przyznawania opieki nad dziećmi bardziej kompetentnemu rodzicowi (a nie – jedynie ojcu). W latach pięćdziesiątych Unia Kobiet Irackich stała na czele walki o prawa kobiet.

Irackie kobiety cieszyły się największymi przywilejami konstytucyjnymi w regionie (por. Coleman 2006; Background on Women's Status in Iraq..., 2006). Korzystne zmiany legislacyjne były konsekwencją wydarzeń politycznych, które nastąpiły w Iraku w latach 1958–1988. W roku 1958, po obaleniu monarchii, na czele republiki Iraku stanął Abdul Karim Kassem. Jego świecka postawa stanowiła przeciwwagę dla religijnych, głównie szyickich, ośrodków władzy. W 1959 roku parlament iracki ustanowił Prawo o Statusie Osobistym (Personal Status Law), które okazało się kamieniem milowym na drodze kobiet ku równości. Dotychczasowe prawo rodzinne i cywilne opierało się na tradycjach i prawie zwyczajowym. Nowa ustawa zrównywała kobiety i mężczyzn w prawach dotyczących rozwodu, dziedziczenia i opieki nad dziećmi. Podniosła wiek zawierania małżeństw do lat 18 i ograniczyła poligamię. A nade wszystko pozbawiła sądy religijne kontroli nad prawem rodzinnym, przenosząc odpowiedzialność na instytucje świeckie. Religijne prawo muzułmańskie zostało wyeliminowane zupełnie, gdyż kwestie nieregulowane przez Prawo o Statusie Osobistym nadal pozostawały w gestii szariatu (por. Lasky 2006).

¹ Noga Efrati (2004) za rok powstania Unii Kobiet Irackich podaje 1945, zaś według Victorii Stanski (2005) oraz Swanee Hunt i Cristiny Posa (2004) Unia została utworzona w 1952 roku.

Dojście do władzy socjalistycznej partii Baas w roku 1963 spowodowało kolejny ideologiczny zwrot w polityce państwowej. Świecka doktryna partii oraz potrzeba szybkiej modernizacji gospodarczej kraju zmusiły władze do akceptacji wejścia kobiet na rynek pracy i wykorzystania ich potencjału w obliczu braku siły roboczej (por. Kandiyoti 1991). Ekonomiczny boom i nacjonalizacja przemysłu naftowego w 1972 roku nasiliły te tendencje. Skorzystały z tego głównie mieszkanki dużych i zsekularyzowanych miast (por. Lasky 2006). Drugim czynnikiem, który wpłynął na zmianę społecznego podziału ról był nacjonalistyczny plan budowy lojalności wobec państwa i partii. W interesie Baas leżało rozbitcie tradycyjnych patriarchalnych struktur plemiennych i etnicznych oraz skonstruowanie systemu zależności wobec władzy politycznej. W 1970 roku powstała Powszechna Federacja Kobiet Irackich, założona i kontrolowana przez władze centralne. Była to jedyna legalna w tym czasie organizacja kobieca, a członkinie Unii Kobiet Irackich zostały zmuszone do zejścia do podziemia lub kontynuować swą działalność na emigracji. Powszechna Federacja Kobiet Irackich działała poprzez sieć ponad 250 wiejskich i miejskich ośrodków i zasadniczo była tubą propagandową partii rządzącej. Z poparcia partii Baas wynikała siła Federacji (Joseph 1986: 6). Do jej zadań należała działalność edukacyjna, szkolenia zawodowe oraz inne programy społeczne, które przekazywały oficjalną ideologię socjalistyczną (por. Kandiyoti 1991; Background on Women's Status In Iraq... 2006). Mimo nadrzędności celów propagandowych, Federacja przyczyniła się do wzrostu zaangażowania kobiet w życie publiczne, co trwale zmieniło strukturę społeczną w Iraku i zapoczątkowało tradycję kobiecego udziału w życiu politycznym państwa. Nałożony powszechnie w 1979 roku obowiązek edukacji spowodował zmniejszenie się różnicy między liczbą piśmiennych kobiet i mężczyzn oraz ogólny spadek analfabetyzmu. Zrównanie kobiet w prawach dotyczących zatrudnienia otworzyło drogę do stanowisk w urzędach państwowych. Według badań Irackiego Biura Statystycznego, w 1976 roku kobiety stanowiły 38,5 procent osób zatrudnionych w sektorze edukacyjnym, 31 w zawodach medycznych, 25 w laboratoriach, 15 w księgowości, a liczba ta stale rosła do 1990 roku (Rassam 2006, za Background on Women's Status In Iraq... 2006). Ponadto, tymczasowa konstytucja Iraku z 1971 roku ustanawiała równe prawa dla wszystkich obywateli bez względu na płeć, pochodzenie, język i religię. W tym samym roku Irak ratyfikował Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. W 1980 roku kobiety irackie uzyskały prawa wyborcze, a sześć lat później Irak podpi-

sał Konwencję w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (por. Background on Women's Status In Iraq... 2006).

Polityka implementowana przez partię Baas dała impuls dla istotnej zmiany społecznej, wyjątkowej w skali Bliskiego Wschodu. Pozycja kobiet, a zwłaszcza sunnittek, pozwalała na szeroki zakres emancypacji. Bagdad stał się prosperującą, świecką metropolią, gdzie wykształcone kobiety angażowały się zawodowo i politycznie. Nie można jednak zapomnieć, że ta polityka nie wywierała takiego samego wpływu na całe społeczeństwo Iraku, a jej skuteczność zależała od klasy społecznej, miejsca zamieszkania, przynależności etnicznej i wyznania. Tradycyjnie konserwatywne obszary wiejskie, dyskryminowani przez Husajna szyici, chrześcijanie i Kurdowie (w kontekście niniejszej tematyki szyitki, chrześcijanki i Kurdyjki), a także polityczni opozycjoniści, nie mogli w pełni korzystać z istniejących przywilejów (por. Lasky 2006). Pamiętać należy również, że nawet w tym stosunkowo pomyślnym dla kobiet okresie dyktatura Saddama Husajna nie była wolna od nadużyć i przemocy.

Nieustanne zaangażowanie Saddama Husajna w działania wojenne poważnie osłabiło pozycję ekonomiczną oraz polityczną Iraku. Wyczerpująca wojna z Iranem w latach 1980–1988 oraz inwazja na Kuwejt w 1990 roku zmusiła Husajna do szukania pomocy wśród sąsiadujących krajów islamskich oraz religijnych i plemiennych przywódców. Reislamizacja Iraku, zła sytuacja humanitarna oraz dotkliwie dla społeczeństwa sankcje ekonomiczne nałożone przez Organizację Narodów Zjednoczonych przyczyniły się do odwrotu emancypacji kobiet (por. Iraq: Decades of suffering... 2005). Miejsca pracy stały się rzadkim dobrem i zostały automatycznie zarezerwowane dla powracających z wojny mężczyzn, a kobiety z powrotem przypisano do sfery domowej. Aby zadośćuczynić wymaganiom konserwatywnych sojuszników, partia Baas przywróciła restrykcyjne prawo cywilne i rodzinne. Zakazano swobodnego poruszania się bez męskiego opiekuna i ponownie wprowadzono segregację płciową w szkołach średnich (por. Lasky 2006). Generalna Federacja Kobiet Irackich zaprzestała edukacji i promowania praw politycznych, a skupiła się jedynie na pomocy medycznej. Sankcje, zwłaszcza brak lekarstw, uderzyły ze wzmoczoną siłą szczególnie w kobiety: w Iraku nastąpił trzykrotny wzrost śmiertelności wśród ciężarnych. Skrajna bieda dosięgła najbardziej kobiety, które podczas wojny straciły mężów i synów. Na ogromną skalę pojawiła się prostytutka, przemoc domowa, a nierównowaga płci spowodowała powrót poligamii. Renesans tradycjonalizmu zaowocował takimi patologiami społecznymi jak „honorowe morderstwa”, które zostały

de facto zdekryminalizowane przez Husajna (por. Lasky 2006). Ostatecznym elementem dyskryminacyjnej polityki państwowej była ustawa z 2000 roku nakładająca ograniczenia w zatrudnianiu kobiet poza domem (por. Background on Women's Status In Iraq... 2006).

Historia kobiet kurdyjskich różni się od tej, której doświadczały kobiety na południu Iraku, co wynika z odmiennego rozwoju wydarzeń politycznych na obszarze zasiedlonym przez Kurdów. Północny Irak zamieszkuje przeszło pięciomilionowa mniejszość kurdyjska, cechująca się silnym poczuciem tożsamości narodowej oraz podkreślająca swą odmienność w stosunku do centralnego i południowego Iraku (por. McDowall 2000). Historia Kurdów irackich utkana jest powstaniami narodowyzwolenческими przeciwko reżimowi w Bagdadzie, co w odpowiedzi sprowadzało na nich krwawe odwety władz irackich. Deportacje, niszczenie wiosek i masowe morderstwa to represje, które stały się kurdyjską codziennością. W latach osiemdziesiątych XX wieku Saddam Husajn przeprowadził kampanię Anfal, w wyniku której unicestwiono 4,5 tysiąca wiosek kurdyjskich i zamordowano ponad 182 tysiące ludzi. Kulminacyjnym momentem był atak chemiczny na wioskę Halabdzha, kiedy w ciągu kilku minut zginęło pięć tysięcy osób (por. Dzięgieł 1992). Sytuacja taka trwała do 1991 roku, aż masowy exodus Kurdów, uciekających w góry w obawie przed zemstą Saddama za wzniecenie kolejnego powstania, spowodował katastrofę humanitarną. Interwencja Organizacji Narodów Zjednoczonych spowodowała utworzenie w Kurdystanie irackim strefy bezpieczeństwa, co pozwoliło Kurdom na przeprowadzenie wyborów i utworzenie regionalnego parlamentu oraz stworzenie quasi-niezależnego państwa.

Feminizm kurdyjski, podobnie jak arabski, powstawał w oparciu o ruch narodowy, w związku z tym zasadniczo celem pierwszych organizacji kobiecych było narodowe wyzwolenie (por. Begikhani 2003b). W każdej części Kurdystanu związki kobiece powstawały u boku partii politycznych – Partii Pracujących Kurdystanu (PKK) w Turcji i Partii Demokratycznej Kurdystanu (KDP) w Iranie. W irackim Kurdystanie w 1952 roku powstała Unia Kobiet Kurdystanu, politycznie i ideologicznie ściśle związana z partią KDP (por. Begikhani 2003b).

Fakt przynależności do dyskryminowanej mniejszości narodowej wycisnął piętno na życiu kobiet kurdyjskich. W mniejszym stopniu korzystały z wolności i możliwości, jakie niesła ze sobą baasistowska polityka aktywizacji kobiet, spotykały się natomiast z represjami i powszechną przemocą ze względu na opozycję wobec centralnego reżimu. Sytuacja zmieniła się w momencie, gdy zmuszone przez ONZ wojska saddamowskie wycofały się

z Kurdystanu, zaś władzę przejęły kurdyjskie narodowe partie KDP i PUK². Ograniczono anarchię i bezprawie, a legitymizowana przez społeczeństwo kurdyjskie władza zaprowadziła elementarny porządek. Mimo że kobiety nadal głęboko tkwiły w patriarchalnej i tradycyjnej strukturze społecznej, uwolnienie się od represji politycznych wyzwoliło energię społeczną. Powstały zaczątki społeczeństwa obywatelskiego w postaci centrów kobiecych (Lasky 2006). W Kurdystanie kobiety miały dostęp do wysokich stanowisk publicznych, w tym stanowiska sędziego (zob. Coleman 2006). Zgromadzenie Narodowe Kurdystanu oficjalnie zakazało „honorowych morderstw”, co jest rzadkie w krajach muzułmańskich (O’Leary, Salih 2005: 10). Jednak, jak zaznaczają Marjorie Lasky (2006) oraz Nazand Begikhani (2003b), często zapisy prawne pozostają tylko na papierze, a w obszarach wiejskich nadal dochodzi do małżeństw z przymusu, obrzezania dziewczynek, zabójstw w imię honoru oraz ograniczony jest dostęp kobiet do edukacji.

Dominujące partie kurdyjskie tradycyjnie opowiadały się za rozdzieleniem religii i państwa. Podczas gdy Arabki w Bagdadzie i Basrze zaczynały odczuwać dotkliwe skutki powrotu Saddama na łono islamu i tradycjonalizmu, Kurdyjki z Północy odzyskiwały wolność od polityki terroru. Nie oznaczało to jednakże, że cieszyły się pełnią praw w społeczeństwie. Jak pisze Begikhani (2003a), kurdyjskie partie polityczne ignorowały i nadal ignorują postulaty i aspiracje kobiet oraz marginalizują ich znaczenie.

Inwazja wojsk koalicyjnych na Irak w 2003 roku oraz obalenie reżimu Saddama Husajna spowodowały rozbicie dotychczasowej struktury władzy w Iraku. Próżnia polityczna oraz dezorganizacja sił bezpieczeństwa doprowadziły do rozpadu państwa i wszechogarniającego chaosu. Jak donoszą media i wskazują raporty organizacji praw człowieka, ta sytuacja szczególnie negatywnie odbiła się na kobietach.

Paradoksalnie, odsunięcie od władzy reżimu Husajna pogorszyło sytuację kobiet w każdym aspekcie (por. Susskind 2004; Moghadam 2005; Lasky 2006). Rządy Saddama, choć brutalne, były przewidywalne. Współczesny Irak jest pogrążony w chaosie, a obietnice prezydenta George’a W. Busha deklarujące wolność, równość i demokrację pozostają pustymi słowami. Przemoc i przestępczość w Iraku osiągnęły wysoki poziom. Warunki życiowe są bardzo złe, brakuje elektryczności, wody pitnej, lekarstw. Często

² KDP – założona w 1946 roku przez legendarnego kurdyjskiego bohatera narodowego Mustafę Barzaniego Partia Demokratyczna Kurdystanu, PUK – Patriotyczna Unia Kurdystanu, obecnie pod wodzą Dżalala Talabaniego.

wybuchają bomby, a ulice pełne są lokalnych grup przestępczych. Kobiety, zmuszone żyć w takich warunkach, narażone są na liczne niebezpieczeństwa. Przede wszystkim ograniczona została swoboda poruszania się. Kobiety nie opuszczają swoich domów w obawie przed gwałtami, porwaniami, morderstwami. Wzrosło zjawisko przemocy domowej. Dzieci, a zwłaszcza dziewczynki, nie są posyłane do szkół. Bardzo utrudnione jest podjęcie przez kobiety pracy zarobkowej, co z kolei przynosi postępującą depryzację majątkową i pogłębia patologie społeczne (por. Susskind 2004).

W postsaddamowskim Iraku na czele władzy politycznej stanęli szyici. Dyskryminowana niegdyś przez Husajna sześćdziesięcioprocentowa część społeczeństwa dziś stanowi trzon nowej władzy irackiej, która ideologicznie ciąży w stronę Iranu. Polityka islamizacji była wyraźnie widoczna w procesie tworzenia nowej konstytucji oraz w codziennym życiu Irakijczyków. Kobiety, zarówno mużłmanki, jak i chrześcijanki, zmuszane są do zakładania hidżabu (por. Ghattas 2003), zaś niepodporządkowanie się temu nakazowi jest społecznie piętnowane – opisane są wypadki oblewania kwasem kobiet z odkrytą głową (Lasky 2006). Wrogość dotyczy szczególnie kobiet profesjonalistek, zajmujących wysokie stanowiska i otwarcie sprzeciwiających się reżimowi religijnemu. W sierpniu 2003 roku dokonano zamachu na Akilę al-Hasimi, członkinię Irackiej Rady Zarządzającej (Stanski 2005: 211), a Yanar Mohammad, przewodniczącej Organizacji na Rzecz Wolności Kobiet w Iraku (Organization of Women's Freedom In Iraq – OWFI), wielokrotnie grożono (por. Background of the Organization... 2006). Z powodów protestów islamistów w szyickim mieście Muktdady al-Sadra Nadżafie, amerykański dowódca Christopher Conlin zablokował zaprzysiężenie Nidal Nasser Husajn, pierwszej kobiety prawnika w tym okręgu (por. Hunt, Posa 2004: 40). Ponadto rośnie zjawisko „honorowych morderstw” (por. Moghadam 2005) oraz powraca tradycja czasowych małżeństw rozkoszy *mutaa* (por. Lasky 2006, Raoof 2006)³. Według wielu analiz za obecną sytuację odpowiadają także Stany Zjednoczone, które przeprowadziły nieprzemyślaną

³ Szyicka tradycja *mutaa* ma ok. 1400 lat i oznacza zawieranie związku małżeńskiego, trwającego minimalnie kilkanaście minut. W związek taki wstąpić może każdy mężczyzna i każda niezamężna kobieta, a zakończyć go może mężczyzna w każdej chwili. Dzieci poczęte z takiego związku muszą być prawnie uznane przez ojca, a kobieta ma prawo do opieki finansowej. Po inwazji na Irak zanotowano zwiększoną liczbę związków *mutaa*, co jest wyjaśniane pogarszającą się sytuacją ekonomiczną kobiet irackich oraz rosnącym wpływem religii. Organizacje feministyczne krytykują instytucję *mutaa* za uprzedmiotowienie kobiet (Lasky 2006; Raoof 2006).

inwazję, doprowadziły do dezintegracji i chaosu, a obecnie okupują Irak nie wykazując dostatecznych starań, by poprawić bezpieczeństwo oraz warunki życia Irakijczyków. Część komentatorek (por. Susskind 2004; Lasky 2006) mówi o gwałtach i przemocy stosowanej przez amerykańskich żołnierzy na ludności cywilnej.

Obecnie wąż się losy przyszłego Iraku. Staraniami Irakijczyków oraz władz amerykańskich budowane są nowe – w założeniu demokratyczne – instytucje. Organizacje feministyczne w Iraku i diasporze są zgodne co do tego, że kobiety są konsekwentnie wykluczane i pozbawiane prawa do politycznej partycypacji (por. Begikhani 2003a; Coleman 2004; Hunt, Posa 2004; Stanski 2005). Pomimo tego, że społeczeństwo irackie to w 55 procentach kobiety, w 25-osobowej Irackiej Radzie Zarządzającej (Iraqi Governing Council – IGC) utworzonej 13 lipca 2003 roku przez Tymczasową Władzę Koalicyjną w Iraku (Coalition Provisional Authority – CPA) znalazły się tylko trzy kobiety: Songul Chapouk, Radża Habib al-Khazaai oraz wspomniana już Akila al-Hasimi, którą po jej śmierci zastąpiła Salama al-Khafadzi. Żadna z nich nie została wybrana na przewodniczącą Rady, który to urząd zmieniał się rotacyjnie co miesiąc. Jeszcze gorzej wyglądała sytuacja w tymczasowym rządzie, który powstał w wyniku ogólnonarodowych wyborów parlamentarnych w styczniu 2005 roku, gdzie wśród 25 ministrów znalazła się tylko jedna kobieta, Nasrin Barwari, minister prac publicznych (por. Stanski 2005; Coleman 2006). Szczególnie negatywnym efektem tych wydarzeń jest stworzenie precedensu braku kobiet w życiu publicznym i procesach decyzyjnych w Iraku (Coleman 2006).

Na rezultat przewagi sił konserwatywnych w organach zarządzających postsaddamowskim Irakiem nie trzeba było długo czekać. W grudniu 2003 roku, pod nieobecność części członków rady (w tym Rady Habib al-Khazaai), IGC uchwaliła Rezolucję 137, która znosiła relatywnie świeckie Prawo o Statusie Osobistym z 1959 roku, ustanawiając w jego miejsce prawo szariat, tym samym czyniąc prawo rodzinne podległym religijnym sądom i konserwatywnej szyickiej interpretacji. Zakia Ismael Hakki, pierwsza kobieta sędzia w Iraku, skomentowała ustawę słowami: „Rezolucja 137 wyśle irackie rodziny z powrotem do średniowiecza. Pozwoli mężczyznom mieć po cztery czy pięć żon i zabierze matkom ich dzieci” (Stanski 2005: 212). W momencie zatwierdzenia rezolucji przewodniczącym Irackiej Rady Zarządzającej był Abdul Aziz al-Hakim, stojący na czele Najwyższej Rady Islamskiej Rewolucji w Iraku. Zdarzenie to zaalarmowało szeroki krąg Irakijczyków, w tym organizacji kobiecych w Iraku i w diasporze, ale także umiarkowane siły polityczne

w kraju. Przez Irak przeszedł szereg demonstracji i protestów, a wydarzenie spowodowało masową aktywizację polityczną obywateli (por. Stanski 2005). Ostatecznie, dzięki naciskom i apelom, Amerykanin Paul L. Bremer III, szef CPA, zawetował rezolucję. Całe zajście pokazało jednak gotowość szyickich sił politycznych do radykalnych posunięć, zdolność obywateli irackich do natychmiastowej mobilizacji, ale także opieszałość Stanów Zjednoczonych w stosunku do kwestii równouprawnienia kobiet (por. Stanski 2005).

Marginalizacja żądań kobiet wywarła istotny wpływ także na proces tworzenia i treść nowej konstytucji. W składzie 55-osobowej komisji pracującej nad projektem konstytucji znalazło się tylko osiem kobiet. Pięć z nich związanych było z dominującą siłą szyicką – Zjednoczonym Sojuszem Irackim, trzy reprezentowały blok kurdyjski, a jedna występowała jako członkini niezależna (por. Coleman 2006). Problem miejsca religii w ustroju nowego Iraku okazał się być najtrudniejszą i najdłużej negocjowaną kwestią. Kurdowie i świeckie siły polityczne opowiadały się za rozdzieleniem religii od państwa, jednak przeważający mandatami w Zgromadzeniu Narodowym szyici forsowali regulacje, które czyniły islam jedynym źródłem prawa w Iraku. Spór o te sformułowania spowodował wydłużenie prac nad konstytucją. Ostatecznie, aby przełamać pat legislacyjny, ambasador Stanów Zjednoczonych w Iraku Zalmay Chalizad poparł zapis faworyzujący rozwiązanie szyickie. W ten sposób, dla korzystnych rozwiązań w innych obszarach, po raz kolejny poświęcono prawa kobiet. Błędem byłoby także sądzić, że stanowisko kobiet w Komisji Konstytucyjnej było jednolite. Przedstawicielki sojuszu szyickiego prezentowały postawę konserwatywną i opowiadały się za zwiększonym wpływem islamu na ustrój państwa (por. Coleman 2006).

Ostatecznie artykuł 2. Konstytucji Iraku (por. Iraqi Constitution 2005) stwierdza, że islam jest oficjalną religią państwa i jest podstawowym źródłem prawa⁴. Żadne prawo w Iraku nie może stać w konflikcie z „niepodważalnymi” regulacjami szariatu. Interpretacja prawa należy do Sądu Najwyższego, którego liczba członków oraz metoda ich wyboru zostanie określona większością dwóch trzecich głosów w parlamencie (za Coleman 2006; Lasky 2006: 13). Warto dodać, że w obecnym parlamencie irackim przeważającą większość zdobyli islamiści.

Poważne obawy związane są także z zapisami artykułu 39. konstytucji, który dotyczy praw osobistych. Artykuł stwierdza, że Irakijczycy „są wolni

⁴ Liberalom udało się wynegocjować zapis, że religia jest „jednym z”, a nie „jedynym” źródłem prawa (por. Raouf 2006)

w statusie osobistym zgodnie z ich religią, sektą, wierzeniami i wyborami” (por. Iraqi Constitution 2005), jednak co to oznacza i jaka będzie interpretacja tego zapisu zostanie wyjaśnione w kolejnych ustawach. Ponownie wolność Irakijczyków zależeć będzie od decyzji parlamentarzystów, którzy coraz częściej czerpią wzorce z sąsiedniego Iranu (por. Coleman 2006).

Nowa iracka ustawa zasadnicza ustanawia parytet i gwarantuje kobietom 25 procent mandatów w parlamencie (Iraqi Constitution 2005). Fakt ten, szeroko komentowany na Zachodzie, stanowi ewenement, nawet biorąc pod uwagę standardy w krajach europejskich. Jednak układ sił w Zgromadzeniu Narodowym przeznacza większość tych miejsc dla konserwatywnych przedstawicielek z szyckiego sojuszu, które nie są skłonne popierać postulatów liberalnych kręgów kobiecych (por. Coleman 2006).

Jednym z istotniejszych elementów zachodzącego obecnie w Iraku procesu politycznego jest mobilizacja ruchu obywatelskiego. Kobiety irackie w obliczu zagrożenia dla ich wolności i niezależności zdołały uformować prężny ruch społeczny, obejmujący wszelkie sektory irackiego społeczeństwa, przełamujący bariery etniczne, narodowe i religijne. Z pomocą organizacji międzynarodowych rozwinęły metody obywatelskich oddolnych zmagañ o prawa kobiet (Stanski 2005: 212). Organizują kampanie medialne i konferencje⁵. Spotykają się, by ustalać plan działań, wychodzą na ulice, by domagać się respektowania swoich praw. W lipcu 2003 roku i marcu 2004 roku tysiące kobiet maszerowało przed biurami IGC oraz CPA żądając partycypacji w procesie politycznym (por. Stanski 2005). Reprezentantki organizacji kobiecych spotykają się z politykami w Iraku, wykładając swoje postulaty i akcentując sprawę kobiecą (por. Lloyd 2005). Korzystając z wolności słowa publikują materiały prasowe, zarówno na papierze, jak i w internecie. Lobbują także za granicami kraju, w listopadzie 2003 roku delegację dwudziestu kobiet irackich przyjęli: George W. Bush, Condoleeza Rice oraz Paul Wolfowitz (Stanski 2005: 214).

Kobiety stały się najbardziej aktywnymi członkami społeczeństwa obywatelskiego w Iraku, podejmując niebezpieczne i ryzykowane działania. Stanowią dobrze zorganizowaną opozycję, o której rzadko słyszymy w medialnych doniesieniach (por. Weinberg 2006). Badacze zauważają, że właśnie w podobnych inicjatywach leży nadzieja na rozwiązanie konfliktu

⁵ Kobiety irackie spotkały się m.in. na konferencjach w: Bagdadzie (lipiec 2003 i styczeń 2004), Waszyngtonie (kwiecień i listopad 2003), Ammanie (grudzień 2003), Babilu (styczeń 2004), Al Kadisija (styczeń 2004), Tamimie (luty 2004), Basrze (marzec 2004) (Stanski 2005: 212-213).

na Bliskim Wschodzie, w tym także stabilizacja Iraku (por. Moghadam 2004; Stanski 2005). Do ważniejszych organizacji kobiecych w Iraku należą bez wątpienia:

► **Organizacja na Rzecz Wolności Kobiet w Iraku**, która powstała w 2003 roku. Szefową OWFI jest Yanar Muhammad. OWFI zajmuje się szerokim spektrum działań: tworzy ośrodki edukacyjne dla kobiet, buduje schroniska dla uciekających przed „honorowymi morderstwami”; prowadzi kampanię medialną, m. in. wydaje ogólnoiracką gazetę *Al Mousawat* (Równość) (por. Background of the Organization... 2006);

► **Kobiety dla Wolnego Iraku** (niegdyś pod nazwą Unia Kurdyjskich Kobiet) oraz **Wysoka Rada Kobiet Irackich** na czele z Alą Talabani. Zwraca szczególną uwagę na rolę kobiet w procesie odbudowy Iraku (Hunt, Posa 2004: 43). Do Wysokiej Rady należy także minister Nasrin Barwari;

► **Narodowa Rada Kobiet**, stworzona w 2004 roku przez członkinię IGC, Radzę Habib al-Khazaai. Współpracuje z Wysoką Radą Kobiet Irackich i stawia sobie za cel wpływanie na najwyższe ośrodki władzy w państwie lobbując na rzecz praw kobiet. Koordynuje ośrodki kobiece w całym Iraku. Ponadto Radza Habib al-Khazaai jest przewodniczącą **Organizacji Kobiet w Diwaniji** oraz założycielką **Centrum Zdrowia Kobiet** w Bagdadzie (Hunt, Posa 2004: 42);

► **Organizacja Kobiet Irackich** w Kirkuku, założona przez Songul Chapouk. Zajmuje się głównie edukacją: kursami komputerowymi, rolnictwem, nauką pisania i czytania (Hunt, Posa 2004: 42).

Nie mniej ważna jest działalność i wsparcie międzynarodowych organizacji kobiecych oraz irackich organizacji kobiecych funkcjonujących w diasporze. **MADRE**, czyli Międzynarodowa Organizacja na Rzecz Praw Kobiet z siedzibą w Stanach Zjednoczonych wspomaga inicjatywy między innymi działaczek irackich przez realizację projektów, publikowanie raportów oraz upowszechnianie informacji związanych z sytuacją w Iraku⁶. Organizacja **Kurdyjskie Kobiety Przeciwko Honorowym Morderstwom** (Kurdish Womens Action Against Honour Killings) z siedzibą w Londynie zrzesza działaczki, prawników oraz ludzi nauki w walce przeciwko zabójstwom i okaleczaniu kobiet⁷. **Kobiety Walczące o Pokój** (Women Waging Peace), organizacja skupiająca kobiety zaangażowane w budowanie pokoju na tere-

⁶ Porównaj www.madre.org

⁷ Porównaj www.kwahk.org

nach objętych wojną, publikuje raporty i podnosi świadomość społeczną⁸. Należy wspomnieć także o inicjatywie **Kobiety Kobietom** (Women to Women), czyli międzynarodowej feministycznej sieci kobiet, która prowadzi spotkania edukacyjne na obszarze całego Iraku dotyczące praw człowieka (por. Stanski 2005).

Ogólna sytuacja polityczna w Iraku jest bardzo niestabilna. Nie ustają ataki terrorystyczne, potęgują się podziały religijne i etniczne, a rząd iracki i siły koalicyjne nie są w stanie zapanować nad chaosem. Na tym tle działalność kobiet w Iraku jest wyjątkowo trudna. Przyszłość kobiet irackich będzie zależała od rozwoju sytuacji politycznej. Konstytucja Iraku, powołując się na islam jako źródło prawa, może blokować liberalizację i sprzyjające kobietom rozwiązania. Nadzieja leży w nowoczesnej interpretacji Prawa Koranicznego, której dokonują feministki islamskie oraz postępowi duchowni. Same kobiety irackie poszukują pomocy u umiarkowanych przywódców religijnych. Jednym z nich jest wpływowy Wielki Ajatollah Ali Al-Sistani, który wyraził swoje poparcie dla uczestnictwa kobiet w formowaniu nowego rządu (por. Hunt, Posa 2004). Ponadto, fundamentalnie ważna będzie faktyczna implementacja zapisów konstytucyjnych tak, by nie pozostały jedynie martwą literą. Chodzi tutaj o konieczność budowy rzetelnego i sprawnego systemu sądownictwa, gwarantującego respektowanie prawa.

Polityczna i społeczna partycypacja kobiet działa zwrotnie na procesy stabilizacji i demokratyzacji Iraku. Nie ma demokracji bez społeczeństwa obywatelskiego, a inicjatywy kobiece budują jego fundamenty. Szczególnie istotne jest, by działania podejmowane były przez obywatelki Iraku, a cały ruch powstawał oddolnie. Większe uczestnictwo kobiet w społeczeństwie jest szansą na trwałe rozwiązanie konfliktu w Iraku. Sprawa kobieca nie może być marginalizowana w procesie rekonstrukcji Iraku, gdyż przyniesie to tragiczne konsekwencje zarówno dla Irakijek, jak i całego społeczeństwa.

⁸ Porównaj www.womenwagingpeace.net

Bibliografia

- Background of the Organization of Women's Freedom in Iraq*. 2006. Dostępny: <http://www.vday.org/contents/vcampaigns/spotlight/iraq/owfi> [informacja uzyskana: 13 lipca 2006 r.].
- Background on Women's Status in Iraq Prior to the Fall of the Saddam Hussein Government. 2003. *Human Rights Watch Briefing Paper*. Dostępny: <http://www.hrw.org/backgrounder/wrd/iraq-women.htm> [informacja uzyskana 13 lipca 2006 r.].
- Begikhani, Nazand. 2003a. *Exclusion of women from Kurdish and international politics*. Dostępny: <http://www.kwahk.org/articles.asp?id=35> [informacja uzyskana 24 sierpnia 2006 r.].
- Begikhani, Nazand. 2003b. *Kurdish Women and National Identity*. Dostępny: <http://www.kurdmedia.com/printarticles.asp?id=9231> [informacja uzyskana 25 sierpnia 2006 r.].
- Coleman, Isobel. 2006. Women, Islam, and the New Iraq. *Foreign Affairs*, 85, s. 24-38.
- Constitution of the Kingdom of Iraq 1925*. Dostępny: <http://www.geocities.com/dagtho/iraqconst19250321.html> [informacja uzyskana: 20 sierpnia 2006 r.].
- Dziekan, Marek. 2002. *Historia Iraku*. Warszawa: Dialog.
- Dzięgiel, Leszek. 1992. *Węzeł kurdyjski*. Kraków: Universitas.
- Efrati, Noga. 2004. The Other „Awakening” In Iraq: The Women's Movement in the First Half of the Twentieth Century. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 31(2), s. 153-173.
- Ghattas, Kim. 2003. Iraqi Women Struggle to Be Heard, *BBC News Middle East*. Dostępny: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3154375.stm [informacja uzyskana: 15 sierpnia 2006 r.].
- Hunt, Swanee; Posa, Cristina. 2004. Iraq's Excluded Women. *Foreign Policy*, lipiec/sierpień, s. 40-45.
- Iraq: Decades of suffering, now women deserve better. 2005. *Amnesty International Report*, MDE 14/001/2005. Dostępny: <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGM-DE140012005> [informacja uzyskana 14 lipca 2006 r.].
- Iraqi Constitution. 2005. *BBC News Middle East*. Dostępny: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/24_08_05_constit.pdf [informacja uzyskana 17 maja 2006 r.].
- Joseph, Suad. 1986. Women and Politics in the Middle East. *Middle East Report*, styczeń/luty, s. 3-7.
- Kandiyoti, Deniz. 1991. Women, Islam and the State. *Middle East Report*, październik/lisopad, s. 9-14.
- Lasky, Marjorie. 2006. Iraqi Women Under Siege. A Report by CODEPINK: Women for Peace and Global Exchange. Dostępny: <http://www.codepink4peace.org/downloads/IraqiWomenReport.pdf> [informacja uzyskana 15 lipca 2006 r.].

- Lloyd, John. Kurdish women make a stand against a return of the old ways. *Financial Times*, 16 maja 2005. Dostępny: http://www.ft.com/cms/s/0/6417396e-c55f-11d2-87fd-00000e251102.html?ncllick_check=1
- McDowall, David. 2000. *A Modern History of the Kurds*. New York, London: I.B. Tauris.
- Moghadam, Valentine. 2005. Peacebuilding and reconstruction with Women: Reflections on Afghanistan, Iraq and Palestine. *Development*, 48 (3), s. 63-72.
- O'Leary, Brandon; Salih, Khaled. 2005. The Denial, Resurrection, and Affirmation of Kurdistan. W: Brandon O'Leary, John McGarry, Khaled Salih (red.), *The Future of Kurdistan in Iraq*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 3-41.
- Raooof, Arkhawan. 2006. Wywiad przeprowadzony z Arkhawan Raooof, inicjatorką i członkinią Związku Kobiet Irackich w Niemczech, w lutym 2006 r.
- Stanski, Victoria. 2005. Linchpin for Democracy: The Critical Role of Civil Society in Iraq. *Journal of Third World Studies*, 22 (2), s. 197-225.
- Susskind, Yifat. 2004. One Year Later: Women's Human Rights in „Liberated” Iraq. Dostępny: <http://www.madre.org/articles/me/womensrights.html> [informacja uzyskana 13 lipca 2006 r.].
- Weinberg, Bill. 2006. Iraqi resistance you don't hear about. *National Catholic Reporter*, 31 marca 2006, s. 18.

Strony internetowe:

www.kwahk.org – Kurdish Women Action Against Honour Killing.

www.madre.org – MADRE.

www.womenwagingpeace.net – Women Waging Peace.

The History and Present of Iraqi Women's Struggle for Equal Rights

This article looks at the women's movement in Iraq since around the foundation of the state in 1921. Men such as Kasim Amin questioned norms and initiated debate, conceiving the movement in the Middle East, but women of powerful Iraqi clans were involved early on, their efforts focused on education – in 1918 the first girls' school opened. Women's organisations, often fee-paying and elite-based, flourished; the first women's press promoted education and political goals. Women were active in the nationalist movement, but the same ideals were used as a pretext for returning them to their traditional roles. The 1925 constitution failed to give women the vote, but this did not stop subsequent participation in civil society and, in the 1940s, the first political feminist organisations. The Union of Iraqi Women brought unity and concrete results, and a 1959 law on equality in marriage, inheritance and childcare. The Baath party, in power from 1963, encouraged female workers and demolished the patriarchal structure, and a party-sponsored organisation replaced the Union.

Baghdad was an emancipated secular city, but people elsewhere faced discrimination, especially non-Sunnis. Saddam's warmongering led to re-islamisation and backward steps for the women's movement. In northern Iraq the Kurdish population was at odds with the brutal regime. The women's organisation, initially nationalist, faced the same oppression but without the same resultant regression. Generally religion and the state have been separated, but parties have ignored women.

Women suffered most in the chaos of invasion and increasingly stayed at home in fear as the country became unpredictable and living conditions worsened. Further islamisation has followed, with women expected to wear the hijab and professionals hounded and even murdered. Women are a minority among decision-makers although they are guaranteed 25% of parliamentary seats. The Iraqi Governing Council's pro-Shiite conservative marriage law was met by protests. A broad women's movement has formed and women are the most active citizens, organising protests, lobbying and meetings with politicians, and supported by international NGOs. This kind of activity faces a difficult future, but it is crucial for the development of civil society and democracy.